

GAZİ

EĞİTİM BİLİMLERİ DERGİSİ

GAZİ

JOURNAL OF EDUCATION SCIENCES

Osmanlı Devleti'ndeki İlk Açık ve Uzaktan Eğitim Faaliyeti: Halka Açık Dersler (1863-1865)

Togay Seçkin BİRBUDAK^a, Alper ALTUNÇEKİÇ^b

Yüklenme: 10.04.2025

Kabul: 30.07.2025

Yayınlanma: 31.07.2025

DOI: 10.30855/gjes.2025.11.02.007

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Açık ve uzaktan eğitim,
Osmanlı Devleti,
Darülfünun (Üniversite),
Halka açık dersler

Keywords:

Open and distance
education,
Ottoman Empire,
Darülfünun (University),
Open public lectures

Yazar Bilgileri:

a, Gazi Üniversitesi,
Gazi Eğitim Fakültesi,
Ankara, Türkiye
Orcid:
0000-0002-1234-1234
tsbirbudak@gazi.edu.tr
Sorumlu Yazar

b. Gazi Üniversitesi,
Kazan MYO,
Ankara, Türkiye
Orcid:
0000-0002-3649-0991
altuncekic@gazi.edu.tr

Uzaktan eğitim, öğrencilerin fiziken hazır bulunmadıkları eğitim ortamlarına dahil olmalarını sağlayan ve öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimin kurulmasına imkân sağlanan bir eğitim sitemidir. Tarihsel açıdan bakıldığında uzaktan öğrenme kavramının mektupla öğretim şekliyle XVIII. yüzyıla kadar dayandığı ve Amerika Birleşik Devletleri topraklarında başladığı görülmektedir. Açık ve uzaktan eğitimin tarihi serüveni içerisinde literatürde kendine yer bulamamış bir örnek ise Osmanlı Devleti zamanına aittir. Öyle ki, uzaktan eğitim tarihinin ilk örneklerinden biri 1863-1865 yılları arasında İstanbul'da organize edilmiş bir halka açık ders dizisi olmuştur. Reform yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti'nde batılı tarzda bir üniversite kurulması için başlatılan çalışmalar kapsamında 1863 yılında halkın yararına açık bir eğitim süreci başlatılmıştır. Yaklaşık iki yıl süreyle devam eden halka açık derslerde başlangıçta tek bir konu üzerinden hareket edilmişse de zaman içerisinde ders çeşitliliği sağlanmış, farklı bilim dallarına hitap eden yeni eğitimler verilmiştir. Fiziki ortam olarak başkent İstanbul'da düzenlenen bu dersler bir müddet sonra Osmanlı basınında tefrika (yazı dizisi) olarak yayımlanmış ve bilginin çok daha geniş kitlelere ulaştırılması sağlanmıştır. Gerçekleştirilen bu dersler hem Osmanlı Devleti'nin modernleşme çalışmaları hem de toplumun bilinçlendirilmesi adına önemli bir faaliyet olarak tarihteki yerini almışsa da eğitimlerle ilgili gerekli altyapının tam olarak hazır edilememesi, eğitimlerin sürekliliğinin sağlanamaması gibi nedenlerden dolayı hem istenilen fayda tam olarak elde edilememiş hem de bu derslerin devamlılığı(sürekliliği) sağlanamamıştır.

The First Open and Distance Education Activity in The Ottoman Empire: Open Courses (1863-1865)

ABSTRACT

Distance education is an educational system that enables students to participate in educational environments where they are not physically present and enables communication between teachers and students. From a historical perspective, the concept of distance learning dates back to the XVIII century in the form of letters and originated in the United States. An example that has not found a place in the literature in the historical adventure of open and distance education belongs to the Ottoman Empire. One of the first examples of distance education history was a series of open courses organized in Istanbul between 1863 and 1865. As part of the efforts to establish a western-style university in the Ottoman Empire, which was experiencing the years of reform, an open education process was initiated in 1863 for the benefit of the public. The open courses, which continued for about two years, initially focused on a single subject. However, over time, diverse courses were provided, and training addressing different branches of science was given. These courses, which were organized in the capital city of Istanbul as the physical setting, were published in the Ottoman press after a while, and the information was disseminated to a much wider audience. Although these courses took their place in history as an important activity for both the modernization efforts of the Ottoman Empire and for raising public awareness, the desired benefits were not fully achieved and the continuity of these courses could not be ensured due to reasons such as the lack of fully prepared infrastructure for the training and the lack of continuity of the training.

GİRİŞ

Uzaktan eğitim, öğrencilerin öğrenme materyallerine fiziksel olarak yakın olmadıkları, öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişimin çoğunlukla teknolojik araçlarla sağlandığı eğitim sistemidir (Keegan, 1986: 43). Bu tanım, uzaktan eğitimin özünde teknoloji kullanımını ve mekân bağımsızlığını vurgular. Holmberg (1995) ise uzaktan eğitimi, öğrenme sürecinin öğretmenin rehberliğinde ve çoğunlukla yazılı materyaller üzerinden gerçekleştiği bir yöntem olarak açıklar.

Moore ve Kearsley'e (2005) göre, uzaktan eğitimin tarihi gelişiminin başlangıç noktası mektupla öğretim (correspondance teaching) olmuştur. Mektupla öğretim üzerinden başlayan açık ve uzaktan eğitim süreci radyo ve televizyon, açık öğretim, tele konferans aşamaları ile devam etmiş, nihayetinde de internet ve web üzerinden tüm dünyaya yayılmıştır (Aydın ve Atasoy, 2023: 1690). Bir başka dönemlendirmeye göre ise açık ve uzaktan eğitim üç ayrı jenerasyondan geçmiştir. Bunlardan ilki mektupla öğretim olmuştur. İkinci dönem basının, kasetlerin ve bir dereceye kadar bilgisayarların da entegre edildiği multimedya öğretimi (multi-media teaching) olarak adlandırılmıştır. Son jenerasyon ise interaktif iletişim teknolojileri (new interactive communication Technologies) olarak tanımlanabilir (Guri-Rosenblit, 2005: 467-468). Uzaktan eğitimin tarihi geçmişi ile alakalı başka sınıflandırmalar bulunsa bile başlangıç noktasının mektupla öğretim olduğu görülmektedir.

Açık ve uzaktan eğitimin tarihi geçmişinin XVIII. Yüzyıla kadar dayandığı genel kabul gören görüştür. 20 Mart 1728 tarihinde Boston Gazette adlı yayın organında yer alan uzaktan eğitim yoluyla verileceği belirtilen "steno dersleri" ilanı bu alandaki ilk uygulama olarak kabul edilmektedir (Davis, 2019: 352). Dönemin kolonyal Amerikası'nda Caleb Phillips'in gazeteye verdiği "Teacher of the New Method of Short Hand" olarak tanımlanan bu ilan ve posta aracılığıyla verilen eğitim taşrada yaşayan insanların Boston'dakiler gibi eğitim alabilmelerini amaçlamıştır (Holmberg, 1995: 47). "Taşrada bu yazı sanatını öğrenmek isteyen herkes, kendilerine haftalık olarak gönderilen derslerle Boston'da yaşayanlar kadar mükemmel bir şekilde eğitilebilirler" (Gertrudix, 2015: 9) şeklindeki duyuru metni, verilmek istenen eğitimin şekli ve hedefi açısından bakıldığında bu girişimi açık ve uzaktan eğitim için bir başlangıç noktası olarak tanımlanmasını sağlamaktadır (Gershon, 2024). Ancak verilmesi istenilen eğitimin verilir verilemediği bilinmediğinden, ilgili uzaktan eğitimin uygulandığına ilişkin kesin kanıtlar ortaya konulamamaktadır (Öztaş, 2018: 138).

Phillips'in gazete ilanının üzerinden geçen bir asrın ardından 1833 yılında İsveç'in Lund kentinde yayın yapan Lunds Veckoblad Gazetesi'nde ise mektupla kompozisyon yazma eğitimi verileceğine dair bir ilana rastlanılmaktadır (Holmberg, 1995: 47). Ancak gazetede yer alan ilanda, karşılıklı iletişimin nasıl olacağından ve derslerin nasıl notlandırılacağından söz edilmemiştir. Ayrıca bu derslerin verilir verilmeyeceği, derslerde herhangi bir notlandırma işleminin yapılıp yapılmadığı ve öğrenci-öğretmen arasında iletişim olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle söz konusu uzaktan eğitim girişiminin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin kesin kanıtlar ortaya konulamamaktadır (Özbay, 2015: 378).

Bu kapsamda yaşanan bir diğer önemli gelişme 1840 yılında İngiltere'de düzenlenen "Isaac Pitman's Shorthand Courses" olmuştur (Hesser vd., 1992: 285). Isaac Pitman tarafından mektup aracılığıyla İncil metinlerini içeren bir steno eğitimi verilmiştir. Öyle ki, Pitman öğrencilerine uzaktan eğitim yoluyla eğitim vermiş, sonrasında öğrencilerine çalışma görevleri tanımlamış ve öğrencilerinden mektuplar aracılığıyla gelen ödevleri başarı notu ile değerlendirmeye tabi tutmuştur (Kırık, 2014: 80). 1852 yılında ise ABD Cincinnati'de hayata geçirilen "The Pittman Shorthand Program" kapsamında ABD Posta Servisi aracılığıyla stenografi eğitimi gerçekleştirilmiştir. Kurs kapsamında eğitim alan ve kendisini geliştirmek isteyen sekreterler Cincinnati'de bulunan Phonographic Institute adresine çalışmalarını göndermişler, eğitimi başarıyla tamamlayanlar sertifika almaya hak kazanmışlardır (Casey, 2008: 46).

Görüldüğü üzere uzaktan eğitim faaliyetlerinin ilk örnekleri bir kurum ya da yetkili tarafından posta vasıtasıyla yürütülmüş etkinlikler halindedir. Ancak bu etkinlikler de kendi içerisinde bir gelişim süreci geçirmiş, önce öğretene-öğrenen etkileşimine, sonrasında ise sertifikalandırılabilir bir eğitim formuna dönüşmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Avrupa ve ABD olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde açık ve uzaktan öğrenme süreçlerinin daha kurumsal ve sistematik bir hal almaya başladığı görülmektedir. Öyle ki, Almanya'da 1856 yılından sonra uzaktan eğitim kurumları teşkil edilmeye başlanmıştır (Antalyalı, 2004: 8). 1858 yılında Londra Üniversitesi tarafından başlatılan uygulama ile başkent dışında yaşayan öğrencilerin eğitim ve diploma almalarına imkân tanınmaya başlamıştır. "External Programme" adı verilen bu program sayesinde zaman içerisinde sadece Londra dışında yaşayanlar değil, dünyanın farklı yerlerinde bulunan öğrencilerin ders materyallerini temin edebildikleri ve çalışmalarını

posta yoluyla iletebildikleri bir eğitim düzeni oluşturulmuştur (University of London, 2024).

Dünyada açık ve uzaktan eğitimin teşkilatlanma açısından daha sistemli ve metodik hale gelmeye başladığı bu yıllarda Osmanlı topraklarında önemli bir eğitim faaliyetinin hayata geçirildiği dikkati çekmektedir. Avrupa siyasetinin önemli bir parçası olan ancak genel kabul gören anlayışla doğu dünyasının temsilcisi olarak tanımlanan Osmanlı Devleti'nde yaşanan tecrübe dünyadaki ilk açık ve uzaktan eğitim uygulamalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı topraklarında kapsamlı bir reformasyon programının uygulandığı bu dönemde Batılı tarzda bir üniversite kurulmak istenmesi ile başlayan bu süreç, dünya tarihinin ilk açık ve uzaktan öğrenme etkinliklerinden birinin gerçekleştirilmesi gibi bir sonucu doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki İlk Açık ve Uzaktan Eğitim Örneği: Darülfünun Halka Açık Dersler

Osmanlı Devleti'ndeki ilk açık ve uzaktan öğrenme tecrübesinin temelinde yenileşme döneminde kurulması planlanan ilk Osmanlı üniversitesi projesi yatmaktadır. Devletin kuruluşundan itibaren “medrese” adı verilen klasik İslam eğitim kurumlarının üstlendiği düşünülen yükseköğretim misyonunun XIX. Yüzyılın ikinci yarısına girilirken değiştirilmesine karar verilmiştir. 1846 yılında alınan bir kararla bilgili ve kaliteli devlet memurlarını yetiştirmek adına bir üniversitenin kurulmasına ve isim olarak da “fenler evi” anlamına gelen “Dârülfünûn” isminin benimsenmesine karar verilmiştir (İhsanoğlu, 1990: 702). Bu noktada Osmanlı Devleti'ndeki ilk kurumsal üniversite kurulması girişiminin ancak 1900 yılında başarıyla tamamlanabildiğini belirtmek gerekir. Öyle ki, ilk defa 1863 yılında eğitim hizmeti vermeye başlayan Darülfünun 1865 yılında faaliyetlerine ara vermiştir. Çalışmamızda konu edindiğimiz ilk açık ve uzaktan öğrenme girişimi de bu dönemde yaşanmıştır. 1869 yılında ikinci kez açılan Darülfünun, bu kez 1871 yılında eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. 1874-1882 yılları arasını kapsayan üçüncü denemede de yükseköğretimde süreklilik sağlanamamıştır. Nihayet 1900 yılında tekrar kapılarını açan Darülfünun, Osmanlı Devleti son bulana kadar eğitim hizmeti vermeye devam edecektir (Dölen, 2008: 1).

1846 yılında batılı tarzda ilk Osmanlı üniversitesinin kurulmasına dair karar alındıktan sonra ilk iş olarak bina ve benzeri ihtiyaçların giderilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Aynı yıl içerisinde Darülfünun faaliyet binasının yapımı için İtalyan mimar Gaspere Fossati ile bir antlaşma imzalanmış ve Ayasofya civarında tespit edilen arazide

binanın inşasına başlanmıştır (Günergun ve Kadioğlu, 2006: 135). Yaklaşık 7.500 Lira bedelle tamamlanması planlanan bu binanın inşaatı ödemelerde yaşanan sorunlar başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı oldukça uzun bir sürede tamamlanabilmiştir. Fossati'nin görevden ayrılmasının ardından Mimar Ahmed Efendi tarafından inşasına devam edilmiş ve bina temelleri atıldıktan neredeyse 20 yıl sonra 1865 yılında tamamlanabilmiştir (Türkoğlu, 2023: 1751). Ayrıca 15 Nisan 1851 tarihinde "Encümen-i Dâniş" adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul hem Avrupa ülkelerindeki bilimler akademisine benzer bir yapılanmaya sahiptir, hem de açılması planlanan Darülfünun için çeşitli branşlarda ihtiyaç duyulan ders kitaplarının hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir (Akyıldız, 2018: 13-14). Ancak tam da burada dikkati çeken iki husus bulunmaktadır. Öncelikle yıllarca devam eden inş sürecinin ardından 1865 yılında tamamlanan bina üniversiteye değil, Maliye Bakanlığı'na tahsis edilmiştir. Ayrıca üniversite için ders materyali hazırlamak gibi bir misyona sahip olsa da Encümen-i Daniş 1865 yılına gelindiğinde henüz tek bir kitap bile hazırlamış değildir (İhsanoğlu, 1993: 522).

1862 yılına gelindiğinde devrin Sadrazamı Keçecizade Fuad Paşa devam eden üniversite inşaatına rağmen binanın kullanıma hazır hale gelen kısmında halka açık derslerin (açık derslerin) verilmesi kararını almıştır. Bu karar üzerine ilk olarak ders verilecek mekân için hazırlıkların başlatıldığı görülmektedir. Meclis-i Vâlâ üyelerinden Edhem Paşa birkaç sene evvel fen bilimleri eğitimlerinde kullanılmak üzere Avrupa'dan getirtilen aletlerin ya tamamlanmamış Darülfünun binası inşaatı içerisinde uygun görülen bir iki odaya tadilat yapılarak taşınması veya uygun görülen başka bir mekana götürülerek laboratuvar haline getirilmesi fikrini gündeme taşımıştır. Bu konuda 15 Ekim 1862 günü devrin Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz tarafından gerekli izinler verilmiş, uygun görülen yerde bu laboratuvarın kurulması emredilmiştir (BOA. İ.DH., 498/33826). Yaşanan gelişmelerden söz konusu dersler için uygun mekân olarak Darülfünun binasında inşaatın tamamlandığı kısımların seçildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Osmanlı padişahı tarafından gerekli iznin verilmesinin hemen ardından Darülfünun inşaatı içerisinde söz konusu ders ortamı düzenlemesinin yapılması adına çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda 21 Ekim 1862'de tadilat giderleri için Maliye Bakanlığı'ndan 3.000 Osmanlı Lirası bütçe talep edilmiştir (BOA. A.MKT.MHM., 244/49). Söz konusu tamirat giderinin Hazine tarafından karşılanmasına karar verilmiştir (BOA. A.MKT.MHM., 252/57). Mekân hazırlıklarının tamamlanmasının ardından 15 Aralık 1862'de Avrupa'dan getirtilen ve Maarif İdaresi tarafından saklanmakta olan laboratuvar ekipmanlarının buraya taşınmasına başlanmıştır (BOA. A.MKT.MHM., 250/16).

Gerekli hazırlıkların yapılmasıyla derslere başlanmadan evvel Osmanlı basınının etkin bir biçimde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Dönemin resmi yayın organı niteliğindeki Takvim-i Vekayi Gazetesi'nin 29 Aralık 1862 tarihli nüshasında yer verilen haberde padişah tarafından yayımlanan irade-i seniyye ile Darülfünun binası içerisinde özel olarak hazırlanan bir sınıfta (salonda) hikmet-i tabiiye (fizik) ve kimya bilim dallarında yetenek ve bilgisi herkesçe bilinen Maadin-i Hümayun İdaresi Reisi Derviş Paşa'nın ders vereceği duyurulmuş, dersler için gerekli alet ve materyallerin ilgili sınıfa nakledildiği ifade edilmiştir. Söz konusu haberde bu dersler ile ilgili olarak duyuruların yapıldığı bilgisine yer verilmekte ve ilerleyen günlerde ders vermek üzere diğer branşlarda da yetkin isimlerin görevlendirileceği belirtilmektedir (T.V., 1862/676: 1).

Darülfünun'da verileceği duyurulan dersler Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde ve dönemin aylık bilim dergisi olan Mecmua-i Fünun'da da yer bulmuştur. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 26 Aralık 1862 tarihli nüshasında Takvim-i Vekayi'deki gazete haberine benzer ifadelerle yer verilmiştir. Haberde konuyla ilgili olarak hazırlanan ilan metnine aynen yer verilmiş, her isteyen katılabileceği halka açık bir dersin yapılması için padişahın izninin alındığı, bilimsel konulardaki bilgi ve donanımı herkesçe bilinen Derviş Paşa'nın Darülfünun'da hazırlanan özel bir mekânda ders vereceği ilan edilmektedir (T.E., 1862/52: 1). Mecmua-i Fünun Dergisi'nde Münif Bey tarafından kaleme alınan yazıda da benzer bilgilere yer verilmiş ve halkın katılımına açık olan bu dersler okuyuculara duyurulmuştur (M.F., 1862/6: 258-260). 9 Ocak 1863 tarihli bir başka gazete haberinde herkesin istifadesine yönelik olarak verilmesi planlanan dersler için Maadin-i Hümayun İdaresi Reisi Derviş Paşa'nın atandığı tekraren ifade edilmekte, Ayasofya Camii civarındaki Darülfünun binasında hazırlanan dershanede verilecek derslere 13 Ocak 1863 günü başlanacağı, derslerin haftada iki gün olmak üzere Pazartesi ve Perşembe günleri gerçekleştirileceği duyurulmaktadır. Haberin devamında derslere katılmak isteyenlerin ders başlangıç saatinden önce hazır bulunmaları gerektiğine de dikkat çekilmektedir (T.E., 1863/56: 1).

Yapılan hazırlıklar ve gerçekleştirilen duyuruların ardından 13 Ocak 1863 tarihinde İbrahim Edhem Paşa'nın yönetiminde kimyager Derviş Paşa tarafından fizik ve kimyaya dair ders ile halka açık derslerin ilki gerçekleştirilmiştir. Derviş Paşa açılış dersinde fizik ve kimya bilimlerinin hangi konuları içerdiğini, neden önemli olduklarını açıklamış, sonrasında hava, elektrik gibi kavramlara dair genel bilgi ve kurallardan bahsetmiş, dersinin bir kısmında da uygulamalı olarak deneyler gerçekleştirmiştir (M.F., 1864/7: 301-304). Gerek halktan ve gerekse devlet ileri gelenleri tarafından büyük ilgi gören ve 500

kadar kişinin katıldığı ifade edilen bu ders için sınıfta yer bulamayıp kapıda kalanlar da olmuştur. Gerçekleştirilen açılış dersine halkın ve devlet ileri gelenlerinin gösterdiği bu ilgi Osmanlı idaresince memnuniyetle karşılanmıştır (İhsanoğlu, 1990: 707-708). Darülfünun'un tarihine dair önemli bir eser yazmış olan Ayni Efendi, gerçekleştirilen ilk dersle ilgili olarak katılımcı sayısının 300 civarında olduğunu belirtmekte, ilk defa böyle bir derse şahit olan katılımcıların şaşkınlık içerisinde kaldıklarını ifade etmektedir. Ayni Efendi'nin belirttiğine göre; Derviş Paşa'nın ilk dersi esnasında özellikle elektrik deneyi sırasında kimyevi maddelerden de istifade ederek kıvılcımlar, ateş çıkartması katılımcılardan büyük ilgi görmüştür (Aynî, 1927: 14). Katılımcı sayısı açısından bakıldığında büyük ilgi gören Derviş Paşa'nın ilk dersinin ardından ilerleyen haftalarda da yoğun ilginin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu derslere devlet memurlarının yanı sıra üst düzey idarecilerin de katıldıkları görülmektedir. Örneğin 24 Ocak 1863 günü düzenlenen derse Sadrazam Fuad Paşa da gelmiş, dersin sonunda katılımcılara hitaben kısa bir konuşma yaparak hem bu dersin öneminden bahsetmiş hem de Derviş Paşa'nın çabalarını takdirle karşıladığını ifade etmiştir (M.F., 1864/8: 330).

30 Ocak 1863 tarihli bir başka gazete haberi Darülfünunda verilen halka açık derslerin gidişatına dair önemli bilgiler içermektedir. Habere göre; Derviş Paşa tarafından yürütülen fizik uygulamaları halk tarafından gayet faydalı görülmüş ve derslere büyük ilgi gösterilmiştir. Derviş Paşa'nın fizik dersine ilaveten matematik derslerine başlanmasına karar verildiği, ilerleyen dönemde kimya derslerine de başlayacağı bilgisine yer verilmiştir. Derviş Paşa'nın dersinden başka Meclis-i Tahkik Reisi Salih Efendi'nin tarih-i tabiiye (doğa tarihi), Müneccimbaşı Osman Saib Efendi'nin ilm-i heyet (astronomi) dersleri vermesinin de planlandığı ifade edilmektedir (T.E., 1863/62: 1).

Darülfünun bünyesinde verilen dersler Meclis-i Vâlâ'nın 2 Şubat 1863 tarihli oturumunda gündeme gelmiştir. Toplantıda Derviş Paşa'nın derslerine gösterilen yoğun ilgiden dolayı halka açık derslerin çeşitlendirilmesi, Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Efendi'nin tarih, Divan-ı Zabtiye Reisi Salih Efendi'nin ise ilm-i mevalid (hayvanat-zooloji, nebatat-botanik ve maadin-jeoloji) dersleri vermesi hususunun padişah onayına sunulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu teklif 8 Şubat 1863'te Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmıştır (BOA. İ.MVL., 481/21829). Nitekim 14 Şubat 1863 günü Osmanlı basınında yer alan bir haberde Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Efendi'nin hikmet-i tarih (tarih felsefesi) ve Meclis-i Tahkik Reisi Salih Efendi'nin doğa tarihi derslerinin 16 Şubat tarihi itibarıyla haftada iki gün birer saat olmak üzere başlayacağı ilan edilmektedir

(T.E., 1863/66: 1).

Gelinen noktada 1863 yılı başında Derviş Paşa'nın fizik dersi ile başlayan halka açık ders uygulamasının yaklaşık iki ayın ardından yeni iki ders ile desteklendiği görülmektedir. Şubat ayı sonlarına gelindiğinde ise halka açık derslerin sadece fiziken Darülfünun binasına gelenlerle sınırlı kalmaması adına gazetelerde yer bulmaya başladığı dikkat çekici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 27 Şubat 1863 tarihli nüshasında Darülfünun'da Ahmed Vefik Efendi tarafından verilmekte olan tarih felsefesi dersinin özet halinde yayımlanması kararının alındığı okuyuculara duyurulmuştur (T.E., 1863/70: 4). Ahmet Vefik Efendi tarafından verilen bu derse ait özet notlar gazetenin 70-76. sayılarında ardı ardına yayımlanmıştır (T.E., 1863/70: 3-4; 1863/71: 3-4; 1863/72: 3-4; 1863/73: 3-4; 1863/74: 3-4; 1863/75: 3-4; 1863/76: 3-4). Gazetenin 77. Sayısında ise tarih felsefesi dersi yerine Salih Efendi tarafından verilen doğa tarihi dersine ait notlara yer verilmiştir (T.E., 1863/77: 3-4). Ancak bir sonraki sayıda (No: 78) tekrar Ahmet Vefik Efendi'nin ders notlarının yayımlandığı görülmektedir (T.E., 1863/78: 3-4). Gazetenin 78-84. sayıları arasında tarih felsefesi ve doğa tarihi derslerine ait notların belirli plandan uzak olmak üzere karışık halde yayımlandığı görülmektedir. Gazetenin 84. sayısından 95. Sayısına kadar ise Darülfünun'daki halka açık derslerin özetlerinin yayımlanmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim 95. sayıda tekrara doğa tarihi ders notlarına yer verildiği ve birkaç sayı daha bu notların basıldığı görülmektedir (T.E., 1863/95: 3-4).

1863 yılı Ocak ayında halka açık fizik dersleri vermeye başlayan Derviş Paşa aynı yılın Mayıs ayına gelindiğinde bir buçuk ay süreyle Paris'e görevlendirildiği için yerini geçici olarak Mekteb-i Harbiye Nazırı Safvet Paşa'ya bırakmıştır (T.E., 1863/90: 1; T.V., 1863/695: 3). Derviş Paşa Avrupa seyahatini tamamlayarak yurda döndükten sonra 24 Ağustos 1863 tarihinde halka açık derslerini tekrar vermeye başlamıştır. Ancak bu sefer dersler haftada iki güne çıkartılmıştır (T.E., 1863/120: 3; T.V., 1863/710: 3). 1863 yılı Ekim ayına gelindiğinde Darülfünun'da halka açık olarak verilen derslere bir yenisinin eklenmesine karar verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin aldığı kararla halka açık dersler listesine tabii coğrafya dersi eklenmiş, dersi okutmak üzere Mekteb-i Mülkiye coğrafya öğretmeni Mehmed Cevdet Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Haftada bir saat olarak verilmesi planlanan bu dersin 13 Ekim 1863 tarihi itibarıyla başlayacağı gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuştur (T.E., 1863/133: 1; T.V., 1863/712: 2).

1864 yılına gelindiğinde, yani Darülfünun kapsamında verilen derslerde bir yıl geride kaldığında; fizik ile başlayan derslerin çeşitlendirildiği, haftanın farklı günlerinde alanında uzman isimlerden farklı derslerin alınmasına imkân sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte derslere, muhtemelen Ramazan ayı nedeniyle, bir müddet ara verildiği anlaşılmaktadır. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 22 Mart 1864 tarihli nüshasında Darülfünun derslerinin tatil süresinin yakında biteceği ifade edilerek 29 Mart günü Derviş Paşa'nın fizik, 4 Nisan günü ise Salih Efendi'nin ilm-i mevalid derslerine başlayacağı duyurulmaktadır. Bu duyuruda dikkati çeken bir diğer nokta ise Darülmuallimin ve Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin bu derslere devam zorunluluklarının bulunduğu belirtilmesidir (T.E., 1864/179: 2). Derviş Paşa uzun süreden beri sürdürdüğü fizik derslerini Eylül 1864'te tamamlamış ve sonrasında halka açık kimya derslerini vermeye başlamıştır (Hayta, 2018: 275). İhsanoğlu, yaklaşık iki yıldan beri devam eden bu dersleri takip edenlere bir sınav yapıldığını ve başarılı olanlara şehadetnâme (sertifika) verildiğini belirtmektedir (İhsanoğlu, 1990: 709).

1865 yılı Mart ayına gelindiğinde Batılı tarzdaki ilk Osmanlı üniversitesi için inşasına başlanan bina tamamlanmış, ancak üniversiteye tahsis edilmesi için inşa edilen bina Darülfünun'a değil Osmanlı Maliye Bakanlığı'nın kullanımına verilmiştir (BOA. İ.DH., 534/37075). Bunun üzerine Darülfünun bünyesinde düzenlenen serbest dersler yakın çevrede bulunan Çemberlitaş'a, Atik Ali Paşa Camii karşısındaki Nuri Efendi Konağı'na, nakledilmiştir (Aynî, 1927: 18). Darülfünun'un yeni hizmet binasında ilk halka açık ders 19 Nisan 1865 günü Salih Efendi tarafından verilmiştir (T.V., 1865/797: 1). Kısa bir süre sonra ise Binbaşı Ahmed Efendi tarafından fizik derslerinin başlamasına karar verilmiştir (Hayta, 2018: 275). Ancak 1865 yılı Eylül ayında İstanbul'da çıkan büyük bir yangın neticesinde Nuri Efendi Konağı yanmıştır (İhsanoğlu, 1990: 709). İstanbul'da yaşanan bu felaket Darülfünun'da verilen halka açık derslerin de sonlandırılmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra Darülfünun bünyesinde yeni bir halkın katılımına açık ders etkinliği için yaklaşık beş sene beklemek gerekecektir.

Darülfünun projesi 1869 yılında yeniden canlandırılmak istenmiş, okulun idaresi Hoca Tahsin Efendi'ye verilmiştir. Bu sefer "Dârülfünûn-ı Osmânî" adını taşımakta olan okula 8 Nisan 1869 günü müdür olarak atanan Hoca Tahsin Efendi, hem okulu açmak için çalışmalarına başlamış, hem de halka açık ders geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Hicrî takvimle Ramazan ayına denk gelen tarihlerde tekrar başlatılan halka açık dersler daha önceki örneğinde olduğu gibi kalabalık bir dinleyici kitlesine sahip olmuştur

(Akün, 1998: 200). Ancak söz konusu tarihlerde İstanbul'da bulunan Müslüman düşünürlerden Cemaleddin Afgani tarafından verilen bir halka açık derste yaşananlar büyük sıkıntılara sebep olmuştur. Afgani'nin konuşması sırasında yapmış olduğu bir metaforla dini söylemlere de yer vermesi, halk tarafından tepki ile karşılanmış, artan kamuoyu baskısı üzerine hem Darülfünun açık derslere son verilmiş, hem de müdür Hoca Tahsin Efendi görevden alınmıştır (Karaman, 1994: 457-458). Neticede 1869 yılında yeniden başlatılan ve İstanbul halkı tarafından rağbet gördüğü, yüksek sayıda olduğu ifade edilen katılımlar sayesinde devlet makamlarınca takdir edildiği anlaşılan bu halka açıkdersler kısa bir müddet sonra mutaassıp çevreler tarafından hedef haline gelmiş ve bu derslerden hoşnut olmayan kesimlerin eleştiri ve şikâyetleri neticesinde sonlandırılmıştır.

SONUÇ

Yaklaşık 300 yıllık bir tarihi geçmişi bulunan açık ve uzaktan eğitim kavramının her geçen gün önemini arttırdığı görülmektedir. Özellikle XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek çeşitlenen ve teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak güçlenen açık ve uzaktan eğitim sistemi dikkati çekmektedir. Televizyon ve radyo aracılığıyla gerçekleştirilen eğitimler, 1980'lerden sonra bilgisayar temelli bir hal almaya başlamış, 1990'lı yıllardan sonra internet ve dijital platformlarla daha geniş kitlelere açık ve uzaktan öğrenmenin kapıları açılmıştır. Uzaktan eğitim, özellikle COVID-19 küresel salgını sonrasında neredeyse tüm dünyada acil ve zorunlu bir seçenek halini almıştır. Bununla birlikte tarihi serüveni içerisinde açık ve uzaktan eğitim faaliyetlerinin ilk örneklerinden birine günümüzden yaklaşık 150 önce İstanbul'da şahitlik edildiği görülmektedir. Ancak bu eğitsel faaliyetin literatürde hak ettiği yeri bulamayan bir gelişme olarak geri planda kaldığı anlaşılmaktadır.

1839 yılında ilan edilen bir fermanla başlayan Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda kapsamlı bir reform planının uygulanmaya çalışıldığı bir dönemin kapısını açmıştır. Bu dönemde medreselerden farklı bir şekilde, Batılı tarzda bir yükseköğretim kurumu oluşturulmak istenmiş ve bu kuruma Darülfünun ismi verilmiştir. Yaklaşık 20 yıla yayılan bir hazırlık ve inşaa sürecinin ardından 1863 yılında kapılarını açan ilk Osmanlı üniversitesi denemesi sadece halka açık dersler alanında rol üstlenebilmiş ve yaklaşık iki buçuk yıl sürdürülebilmiştir. Bu yönüyle açıkça ifade etmek gerekir ki, Tanzimat devri Osmanlı devlet adamlarının reformist yaklaşımları ile kıyaslandığında Darülfünun'un 1863-1865 yıllarını arasını kapsayan bu ilk faaliyet dönemi oldukça geride kalmıştır (Berkes, 1998: 179). Ancak söz konusu deneyim kendi

içerisindeki olumlu yanlarına ve bazı başarısızlıklarına rağmen açık ve uzaktan eğitim için öncü gelişmelerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Darülfünun tarafından verilen halka açık dersler, modern uzaktan eğitim uygulamalarının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. İlk planlamada sadece İstanbul'da yaşayanları kapsayan ve yalnızca ders günü-saatinde Darülfünun binasına gelebilenlerin yararlanabileceği bir açık eğitim olarak tasarlanan bu dersler zamanla daha geniş bir kitlenin hizmetine sunulabilmiştir. Derslere ait kayıtların Osmanlı basın kuruluşlarında paylaşılması dersleri takip edebilecek ve bu derslerden yararlanabilecek kitlenin önemli oranda büyümesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte ilk başta tek bir bilim dalında başlayan bu derslerin zaman içerisinde çeşitlendirilmesi ve farklı bilim dallarının ders konusu haline getirilmesi de oldukça önemli bir olumlu gelişme olmuştur. Derslere verilen kıymetin bir diğer göstergesi de İstanbul'daki bazı yükseköğretim öğrencilerine bu derslerin zorunlu hale getirilmesi, derslerin bitimiyle birlikte yapılan sınavlarla sertifikalandırma süreçlerinin işletilmesidir. Halka yönelik açık ve uzaktan öğrenme etkinliğinin Osmanlı topraklarındaki ilk uygulaması olarak tanımlanabilecek bu derslerin belirli bir plan çerçevesinde yürütüldüğü, zaman içerisinde çeşitlendirildiği, basın yoluyla halka duyurulduğu ve böylece katılımın arttırılmaya çalışıldığı, bununla yetinilmeyerek halka açık olan bu derslere dair özet bilgilerin de Tasvir-i Efkâr Gazetesi aracılığıyla (tam bir düzen içerisinde olmasa bile) okuyuculara ulaştırıldığı görülmektedir. Böylece dönemin teknolojik sınırlılıklarına rağmen bilginin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamak adına bir girişim gerçekleştirilebilmiştir. Bu olumlu yanlarına karşın söz konusu derslere ait gerekli alt yapının oluşturulamamış olması, yapılan hazırlıkların yetersiz kalması ve bürokratik manada yaşanan tutarsızlıklar neticesinde sistemli bir eğitim-öğretim faaliyeti aşamasına geçilememiştir. Neticede açılan bu okul, toplumu bilinçlendirmeyi amaçlayan halka açık kültürel dersler vermekten öteye geçememiştir.

1863-1865 yılları arasında devam ettirilen halka açık derslerle ilgili olarak 1869 yılında hazırlanmış olan bir rapor oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu raporda Darülfünun bünyesinde yeniden hayata geçirilmesi planlanan bu ders etkinliği ile alakalı olarak beş yıl önceki deneyim değerlendirilmiş ve verimliliğin düşük olduğu ortaya konulmuştur. Öyle ki, raporda ifade edildiğine göre bu açık derslere temelde üç grup insan katılmıştır. Birinci grupta devlet memurları yer almakta olup, bu kişiler görevlerinden dolayı derslere düzenli bir şekilde devam edememişlerdir. İkinci grup

katılımcılar ise donanım/seviyeleri bakımından bu derslerden yararlanabilecek düzeyde olmayan kitledir. Raporda halka açık derslere katılan üçüncü grup olarak tanımlanan zümre ise tarih derslerini efsane gibi dinleyen fizik dersindeki deneyleri ise eğlence gibi izleyen bir kitle olarak tanımlanmıştır (Aynî, 1927: 18). Söz konusu rapor XIX. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiği bir zamanda Avrupaî bir yükseköğrenim kurumu oluşturmak isteyen Osmanlı devlet adamlarının bu konudaki başarısızlıklarını da açıklar niteliktedir.

Etik Kurul İzin Belgesi

Bu makale, araştırma sürecinde herhangi bir canlıdan herhangi bir yolla veri elde edilmediğinden dolayı etik kurul iznine gerekli olmayan makaleler kategorisinde yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Akün, Ö. F. (1998). *Hoca Tahsin*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 18), (p. 198-206) Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, A. (2018). *İlk Türk akademisi encümen-i dâniş*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Antalyalı, Ö. L. (2004). *Uzaktan eğitim algısı ve yöneylem araştırması dersinin uzaktan eğitim ile verilebilirliği* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aydın, Y., & Atasoy, B. (2023). COVID-19 salgını sürecinde EBA platformu üzerinden gerçekleştirilen uzaktan eğitimlere ilişkin ilköğretim öğretmenlerinin görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(3), 1687-1714. <https://doi.org/10.17152/gefad.1336732>
- Aynî, M. A. (1927). *Darülfünun tarihi*. İstanbul Yeni Matbaa.
- Berkes, N. (1998). *The development of secularism in Turkey*. Hurst Company.
- Casey, D. M. (2008). A journey to legitimacy: The historical development of distance education through technology. *TechTrends*, 52(2), 45-51.
- Davis, V. L. (2019). *U.S. federal policy in distance education*. Routledge.
- Demirtaş, A. (2022). Türkiye’de üniversitenin doğuşu ve öğretim üyelerinin sosyal profili. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 57-87.
- Dölen, E. (2008). II. Meşrutiyet döneminde darülfünun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 1-46.
- Gershon, L. (2024). Three centuries of distance education. *JSTOR Daily*. Erişim Tarihi 15 Mart 2024, <https://daily.jstor.org/three-centuries-of-distance-learning/>
- Gertrudix, F., Rivas, B., & Gertrudix, M. (2015). *Active methodologies learning by doing*. European Commission Technical Report.

- Guri-Rosenblit, S. (2005). "Distance education" and "e-learning": Not the same thing. *Higher Education*, 49, 463-493.
- Günergun, F., & Kadioğlu, S. (2006). İstanbul Üniversitesi'nin yerleşim tarihçesi üzerine notlar. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8(1), 135-163.
- Hayta, N. (2018). *Tarih araştırmalarına kaynak olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi*. Türk Tarih Kurumu.
- Hesser, L. A., Hogan, R. P., & Mizell, A. P. (1992). *The sum of the parts is greater than the whole in online graduate education*. Computer Assisted Learning, (p. 283-293), Springer.
- Holmberg, B. (1995). The evolution of the character and practice of distance education. *Open Learning*, 10(2), 47-53. <https://doi.org/10.1080/0268051950100207>
- İhsanoğlu, E. (1990). Darülfünun tarihçesine giriş. *Belleten*, 54(210), 699-738.
- İhsanoğlu, E. (1993). *Darülfünun*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 8), (p. 521-525), Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaman, H. (1994). *Cemâleddin Efgânî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 10), (p. 455-456), Türkiye Diyanet Vakfı.
- Keegan, D. J. (1986). *The foundations of distance education*. Routledge.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94.
- Mecmua-i Fünun (M.F.) *Gazetesi*. Numaralar: 6, 7, 8.
- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2005). *Distance education: A systems view*. Thomson Wadsworth.
- Özbay, Ö. (2015). Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitimin güncel durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 376-394.
- Öztaş, S. (2018). Perceptions of the history department students about the distance education courses. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 137-146.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri. A.MKT.MHM. 244/49; 250/16; 252/57. İ.DH. 498/33826; 534/37075. İ.MVL. 481/21829.
- Takvim-i Vekâyi (T.V.) *Gazetesi*. Numaralar: 676, 695, 710, 712, 797.
- Tasvir-i Efkâr (T.E.) *Gazetesi*. Numaralar: 52, 56, 62, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 90, 95, 120, 133, 179.
- Türkoğlu, Ö. (2023). Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesine Osmanlı'da ilk üniversitenin tarihçesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 1745-1767.

University of London. (2024). *History of the University of London*. Erişim Tarihi: 15 Mart 2024, <https://www.london.ac.uk/about/history>.